

Klasifikace (třídění) toponym

Pokud chceme dobře porozumět zeměpisným jménům, pochopit zákonitosti jejich vzniku, jsou důležité čtyři základní otázky:

1. Čím se liší VJ od slov obecných? Např. čím se liší MJ *Dub* na Novojičínsku od apelativa *dub*.
2. Jaké jsou hlavní funkce VJ.
3. Podle jakých principů VJ vznikají.
4. Které složky jazykové a mimojazykové hrají při jejich vzniku roli.

O bodu 1. a 2. jsme mluvili na první hodině, jen stručně zopakování: **Ad 1.** VJ a apelativa se liší hlavně svým významem: apelativa mají tzv. význam o pojmové hodnotě (když vyslovíme slovo *dub/pes*, vybaví se nám znaky, které vytváří pojem „dub“), význam VJ = soubor funkcí, které plní ve společenské komunikaci (viz *Kaliště* z úvodní hodiny). Např. MJ *Dub* nemá s pojmem „dub“ kromě momentu svého vzniku už nic společného, pouze to, že prozrazuje původní motivaci pojmenování. Důležité pro jeho význam je to, že pojmenovává vesnici ležící 9,5 km z. od Nového Jičína, je doložena poprvé k r. 1412 atd. Spojitost MJ a apelativa byla zřejmá v momentě vzniku, protože pojmenovávala ves, která byla založena u nápadného dubu, popř. v dubí atd. Pouze málo MJ je nám dnes srozumitelných skrze spojitelnost s nějakým apelativem (např. *Údolí, Brod, Most, Lhota*). Daleko více je jmen, která si nespojíme s ničím v apelativech (např. *Týn, Kamýk, Kbely* apod.)

Ad 2. - funkce VJ. Zopakování: VJ individualizují, lokalizují, charakterizují vlastnosti - např. *Opatov* patřil opatovi kláštera, *Brod* ležel (leží) u brodu přes řeku. Mnohé charakteristiky jsou nám však nesrozumitelné, zvláště tzv. ironizující přezdívková jména typu *Mrchojedy, Hrdlořezy, Kotopeky* apod. Hlavní funkcí VJ je tedy schopnost trvale určovat konkrétní jedinečný objekt.

Zaměříme se zde dnes na **bod 3. a 4.** Zákonitosti, podle kterých vznikají zeměpisná jména, krystalizovaly v češtině po celá staletí. Z mnoha typů jmen, které v dnešní toponymii existují, jsou mnohé dnes už nepoužívané a naopak některé, které si od nejstarších dob uchovaly určitou produktivitu dodnes: např. typ MJ s adj. příponou *-ná* (*Chrastná, Lipná, Olešná*) existoval už v raném středověku a existuje i v současnosti - např. brněnská čtvrť *Lesná*. Naopak, pokud ve společnosti určitý typ tvoření jmen přestane být určující, přestane být využíván. Např. r. 1955 bylo u Ostravy založeno nové město horníků a bylo pojmenováno *Havířov* - při jeho pojmenování byl využit poměrně hojně frekventovaný typ MJ. Kdyby však město vzniklo ve středověku, mohlo být klidně nazváno složeninou **Uhlokopy*; dnes však typ tvoření MJ skládáním už není funkční. Pro každou vývojovou epochu našeho jazyka tedy platí určitá norma, podle které jména vznikají.

Pro vznik VJ je v první řadě důležitá společenská potřeba konkrétní objekt pojmenovat. Při aktu pojmenování se ze všech znaků, které konkrétní objekt charakterizují (stáří, poloha, rozloha, funkce, příslušnost, národnostní ráz obyvatel atd.), pouze jeden stává významovým motivem jména, tj. podle něj je objekt pojmenován. Pomocí jazykových prostředků je tento potom zpracován do podoby místního jména. Příklad: nedaleko Strážnice na j. Moravě byla založena ves. Zakladatelem vsi byl jistý člověk *Sudomír*, a ten zde usídlil svou družinu, svou čeleď, své lidi, kteří se nazývali podle příslušnosti k tomuto člověku *Sudoměřici* (= lidé Sudomírovi). To je pojmenovací motiv. Postupem času se ves stala důležitou, nabyla na významu a stala se trvalou součástí osídlení tohoto kraje, tj. vznikla určitá společenská potřeba objekt pojmenovat. Tak vzniklo MJ *Sudoměřice* „ves lidí Sudomírových“, nikoliv už tedy „lidé Sudomírovi“. Původní jméno skupiny obyvatel se stalo pojmenováním topografickým, tj. neživého objektu. Jazykovým signálem této změny se stalo proniknutí tvaru akuzativu plurálu do nominativu, tj. nahrazení tvaru *Sudoměřici* tvarem *Sudoměřice*.

Zeměpisná jména jsou útvary primárně jazykové a mají tudíž stavební elementy jazykové povahy.

Výklad slovtvorby

Z hlediska slovtvorby se slova dělí na neutvořená (nejsme schopni je rozsegmentovat: *pes, vlak, postel*) a utvořená (*pracovat, radost, překrásný, rybolov*), která jsme schopni rozčlenit na menší části. Čeština má dva základní slovtvorné postupy: derivaci (odvozování) a kompozici (skládání). Každé derivované (odvozené) slovo se skládá z nějakého slovtvorného základu, který je nositelem určitého významu, sémantiky, a z formálních částí, tj. předpon (prefixů) a přípon (sufixů), které nenesou význam samy o sobě, ale zařazují dané slovo do určitého slovního druhu, popř. do slovtvorné kategorie: např. sufix *-tel* tvoří tzv. činitelská jména, jména osob vykonávajících určitou, většinou intelektuální činnost (odvozovacím základem jsou slovesa: *obyvatel, nositel, vykupitel*). Slova složená se skládají ze dvou nebo více základů, které nesou význam oba, tzn. nemusí u nich být žádný další formální slovtvorný prostředek (*vodovod, mrchožrout, samopal*). Tato obecná slovtvorná struktura platí jednak pro apelativa, jednak pro propria.

Z toho, jakým způsobem jsou jména utvořena, do značné míry vycházejí klasifikace neboli způsoby třídění toponym (ale i ostatních tříd VJ, např. antroponym, chrématonym). **Kritériem** pro třídění toponym může být jednak *sémantika*, tedy to, z jakých významových základů jsou jména utvořena (primární je tedy význam základu jména, např. že MJ *Březina, Březí, Březnice* jsou všechna utvořena od základu *bříza*), nebo jakým způsobem jsou utvořena, tj. jaké *slovtvorné prostředky* jsou užity při jejich utvoření (sufixy, prefixy), např. MJ *Březí, Lipí, Bučí, Hobzí* jsou všechna utvořena sufixem *-í*, MJ *Nezamyslice, Nečtiny, Nemojany* obsahují prefix *ne-* apod.

Aby bylo možno postihnout co nejlépe specifika jmen, je dobré při jejich třídění kombinovat obojí hledisko, tj. zohlednit jak slovtvorný základ, tak formální prostředky, které se podílejí na stavbě jména.

Je tedy zřejmé, že klasifikace jmen chápou VJ primárně jako *útvary jazykové*. Takových je většina klasifikací. Existují však i takové, které se neomezují pouze na slootovornou strukturu jména, ale které se snaží propojit typy jmen (na základě jazykové struktury) s hlediskem geografickým či chronologickým: tj. určité typy jmen se vyskytují v určitých oblastech a v jiných ne, určité typy jmen se tvořily do určité doby, po které už se netvoří apod. O tom až později (Šmilauer).

Soustava (s. 521): MJ můžeme třídit podle různých kritérií:

1. Podle **základů** je lze dělit na:
  - a. MJ utv. ze jmen osobních (*Budějovice, Soběslav*)
  - b. MJ utv. z apelativ (*Brno, Žďár, Nové město na Moravě*)
2. Podle **slootovorných prostředků** na:
  - a. MJ primární (*Most*)
  - b. MJ odvozená (*Budějovice, Ořechov, Kojetín, Březinka*)
  - c. MJ složená (*Mrchojedy, Mydřovary, Přestavky*)
3. Podle **významových skupin** (MJ podle polohy, podle vlastníka, podle typu osady....)

Pro českou toponomastiku představuje první velkou klasifikaci třídění V. Šmilauera, která vyšla v 5. dodatkovém díle Profousových MJ v Čechách pod názvem *Soustava českých místních jmen*. Tuto soustavu sliboval už A. Profous v prvním dílu svého slovníku. Teprve na základě jím shromážděného materiálu mohla být ale provedena detailní analýza č. MJ a popsány všechny typy, které se v české toponymii objevují. Šmilauer v ní vychází z členění polského onomastika W. Taszyckého a dělí MJ **podle základů** na 4 skupiny, které mají ještě dílčí vnitřní členění: MJ utvořená z apelativ (dále člení ze substantiv - *Mohelná, Mohelno, Mohelnice; Břehy, Nebřehov*, adjektiv - *Desná, Desno; Mokřice, Mokřiny*, sloves - *Výhled, Zájezd, Zámorsk*, vět - *Chraňbože, Hleďsebe*), MJ z OJ (dále člení podle utvoření OJ: složená - *Vladislav*,

Vladislavice, odvozená - OJ *Strach: Strašice, Strašecí, Strachovice*, cizí - OJ *Děpolt: Děpoltice, Děpoltovice* atd.), OJ obyvatelská (*Psáry, Psáře, Kobylníky, Zalužany*), MJ cizí a nejasná (*Beroun - Verona, Temešvár, Fryšava, Bruntál, Kynžvart - Königswart*; nejasná - *Tupesy, Nasavrky, Zvrask*).

Ze Šmilauerova třídění vychází zjednodušená klasifikace uveřejněná v publikaci *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (Šrámek-Lutterer, 2004). Kombinuje hledisko slovotvorné a sémantické, tj. zohledňuje základ jména i formální prostředky:

MÍSTNÍ JMÉNA

Jménem lidského sídla se stalo:

A. JMÉNO JEHO OBYVATEL, utvořené:

1. z vlastního osobního jména kmenového náčelníka, hlavy rodu nebo otce rodiny, a to:

- příponou *-ice* (pl.) *Litoměřice, Miroslavice*
- příponou *-ovice* (pl.) *Ivanovice, Drozdovice*

2. z obecného označení osoby, obvykle příslušníka vládnoucí vrstvy světské nebo duchovní, a to:

- příponou *-ice* (pl.) *Kralice, Biskupice, Popice*
- příponou *-ovice* (pl.) *Opatovice, Popovice*

3. z rodného jména příslušníků rodové občiny, a to:

- prostým tvarem akuzativu plurálu (4. p. mn. č.) *Semily, Nováky*

4. z obecného označení místa, kde sídlili nebo odkud se přistěhovali, a to:

- příponou *-ice* (pl.) *Podlažice, Mezilesice, Zábrdovice*
- příponou *-any* *Lipany, Moravany, Zakřany*

5. z obecného označení zaměstnání nebo služebné povinnosti původních osadníků (poddaných), a to:

- prostým tvarem akuzativu plurálu (4. p. mn. č.) *Zlatníky, Rataje, Bečváry, Psáře, Kobylníky, Vinaře*

6. z ironické přezdívky nebo povahopisné charakteristiky, kterou osadníkům dali jejich sousedé, a to

- prostým tvarem akuzativu plurálu (4. p. mn. č.) *Hrdlořezy, Všetaty, Konojedy*

B. OZNAČENÍ JEHO PŘÍSLUŠNOSTI K JEDNOTLIVÉ OSOBĚ, a to:

1. z vlastního osobního jména zakladatele, prvního majitele, rychtáře nebo jiného význačného osadníka, a to:

- příponou *-jů* (muž. rod) *Litomyšl, Dobrohošť, Vladislav, Přibyslav*
- příponou *-ja* *Lideč* (pův. nom. *Lidče*)
- příponou *-ja* (žen. rod) + *ves* *Nelahozeves, Březiněves*
- příponou *-yně* *Ruzyně, Radyně*
- příponou *-ov* *Benešov*
- příponou *-ín* *Kojetín, Manětín, Strachotín*
- příponou *-ina* *Pavlina*
- příponou *-ka* *Dobruška*
- příponou *-ovka* *Bedřichovka*
- bez přípony *Myslík, Šach*

2. z obecného označení vlastníka nebo zakladatele, a to

- tvarem gen. sg. (2. p.) + apelvativem *Hradec Králové*

- tvarem přivlastňovacího adjektiva + apelativem *Králův Dvůr, Heřmanův Městec, Kunčina Ves*
- tvarem adjektiva na *-ský* + apelativem *Slezská Harta* (HŠ I, 242: něm. MJ *der Hart* 1. „Bergwald, waldiger Hoehenzug, lichter Weidewald“, 2. „wasserarmer ausgetrockneter Boden“), *Jirský Důl*

C. OZNAČENÍ VĚCNÉ (svým původem jsou to většinou případy metonymie, tj. přenesení jména blízké řeky, potoka, vrchu, území apod. na osadu), tvořené:

1. z tzv. přírodních jmen, a to

- podle vod *Teplice, Bystřice*
- podle terénních útvarů *Chlumeč, Hůrka*
- podle druhu půdy *Blatná, Hlinné*
- podle klimatických poměrů *Studenec, Větrov*
- podle rostlinstva *Jablonec, Tisovec*
- podle živočišstva *Nedvězí, Jestřebí*
- podle relativní polohy *Záluží, Podchlumí*

2. z tzv. kulturních jmen, a to

- podle způsobu odlesňování *Žďár, Zhoř*
- podle polohy na komunikacích *Brod, Mostiště*
- podle sídelního statutu osady *Lhota, Lhotka, Svoboda*
- podle význačné stavby *Hradec, Klášterec*
- podle výrobních zařízení *Hamry, Hutě*

D. JMÉNO CIZÍ

1. předslovanské (nepřímě, přes pomístní jména), a to

- podle řeky *Přimda, Opava*
- podle vrchu, hory *Oškobrh*
- podle vlhkosti půdy *Doksy*

2. biblické *Tábor*

3. italské *Beroun*

4. německé, a to většinou s 2. členem složeniny

- *-dorf* „ves“ *Varnsdorf*
- *-berg* „hora“ *Vamberk, Štramberk*
- *-bach* „potok“ *Žampach*
- *-stein* „kámen“ *Karlštejn, Pernštejn*
- *-stadt* „město“ *Frenštát, Kunštát*
- *-wald* „les“ *Kunvald*
- *-burg* „hrad“ *Rumburk*
- *-tal* „údolí“ *Bruntál*

5. maďarské *Temešvár*

6. jiné *Amerika, Kandia* (HŠ I, 380: nyní m.č. obce Laškova

(Prostějovsko). Původ názvu v PJ *Gandia* (dol. už 1720), stejně se jmenuje hostinec v Líšni, jehož název se vykládá přenesením názvu řeckého ostrova *Kandie* (Kréta). MJ tedy patrně vzniklo na základě nějaké historické události, která je spojena s řeckou *Kandií* a má spojitost s č. zeměmi.

Uvedená klasifikace jmen je založena na sémanticko-formální analýze, tj. zohledňuje jednak základ jména, jednak formální prostředky a jejich kombinaci. Její nevýhodou, stejně jako nevýhodou mnoha dalších klasifikací je to, že nepostihují **moment vzniku jména**, tj. propriálně pojmenovací motiv: proč byl objekt pojmenován právě takto. Na tuto otázku se pokouší odpovědět jiná klasifikace, jejímž základem je:

Modelová teorie - vztahově modelová analýza

Modelová teorie vychází z pojetí onymie jako systému (strukturalismus). Na materiálu místních jmen ji rozpracoval R. Šrámek. Zdůrazňuje, že při vzniku jména je primárně určující moment jeho vzniku, v jehož momentě má konkrétní pojmenovatel zcela jedinečný vztah k objektu, který pojmenovává. Ze všech jeho charakteristických rysů a znaků vybírá pouze jeden, který je jazykově transformován do konkrétního jména. Analýza se proto snaží postihnout tento vztah pojmenovatele k pojmenované skutečnosti, neboli tzv. propriálně pojmenovací motiv. Na nižší úrovni potom analýza zkoumá konkrétní realizaci jazykovou, tj. lexikální základ a formální prostředky (slovotvorné).

Tento vztah pojmenovatele k pojmenovanému objektu je vymezen čtyřmi kategoriemi, které lze postihnout zájmeny: I. „kde“, II. „kdo, co“, III. „jaký, -á, -é, jací“, „za jakých okolností“, IV. „čí“. Postihují tedy charakteristiku objektu, okolnosti a přivlastnění. Napříč všemi čtyřmi kategoriemi prochází kritérium životnosti a neživotnosti.

Šrámek, Úvod do obecné onomastiky, 1999:

I. VZTAHOVÝ MODEL „KDE“, TJ. LOKALIZUJÍCÍ

A. životný objekt

Pojmenovanými objekty jsou lidé, kteří sídlo založili, kteří v něm bydlí. Motiv lze vyjádřit „kde jsme, kde bydlíme, kde jsme se usadili“. Motiv může být vybrán i sousedem - „oni bydlí tam, kde...“ (dodnes při přezdívkách obcí). Typy:

1. **-any** (← pl. -ané): *dubané* „lidé bydlící tam, kde byl, je dub, doubí, doubí, dubina apod.) → *Dubany*. Další členění probíhá podle sémantiky základu: terén - *Břežany* „na břehu“, *Vysočany* „vysoko“, *Dolany* „v dole“; půda - *Slatiňany*, *Mokřany*, *Lažany* „bydlící na lazů“; voda - *Vodňany*, *Jezeřany*, *Říčany*; rostlinstvo - *Borovany*, *Doubřavany*, *Holany* „kde nebyl porost“, *Bžany* „bez“, *Rokycany* „rokyta“; zvířectvo - *Tuřany*, *Vraňany*; různé: *Slopany* - slop „past na zvěř“, *Močidlany*, *Sedlčany*
2. **-ice, -ovice** (pl.): *Mezilesice* „lidé bydlící mezi lesy“, *Podhořice* „pod horou“, *Záhorovice* „za horou“, *Zábrdovice* „za brdem“
3. **„odkud přišli“** - důležitý motiv pro migraci obyvatelstva.
Osvětimany „zajatci od polské Osvětimi“, *Boleslavany* „z Boleslavi“, *Olomučany* u Blanska; také MJ od etnických jmen: *Němčany*

B. neživotný objekt

Neživotný objekt je pojmenován podle toho, kde leží, kde je (hrad, sídlo, samota apod.)

1. **typ „předložka + jméno“** - u MJ řídký (spíše PJ); na Moravě sem patří několik malých osad, které vznikly většinou kolem osamocené stojící hospody na křižovatce: *U Anděla*, *U Zlaté Studny*
2. **typ „předpona + jméno“** - rovněž řídký, *Podobora*, *Podbaba*, *Záles*
3. **typ „předpona + jméno + přípona“** - velmi častý a produktivní, MJ *Záříčí*, *Meziříčí*, *Podhradí*, *Podleší*, *Podluží*, *Vrchlabí*, *Zálabí*; převažuje přípona -í
4. **typ „tam, kde je“** - MJ vzniklá přenesením názvu většinou hydronyma (tzv. transonymizace): *Jihlava*, *Opava*, *Ostrava*, *Sázava*, *Morava*, *Lomnice*, *Vrbnice*, označují sídla, která vznikla „tam, kde teče stejnojmenná řeka, potok atp.“. Někdy je přenesení spojeno i s gramatickým jevem, např. *Svitavy*, *Odry* - plurál, *Jihlávka*,

Svitávka - deminutivum. Stejným způsobem vznikla i MJ nazvaná podle blízkého hradu: *Kost, Locket, Žebrák, Frýdek*.

II. VZTAHOVÝ MODEL „KDO, CO“

A. životný objekt

MJ jsou motivována tím, „kdo nebo čím obyvatelé sídla jsou, byli“. Dělí se na dvě velké skupiny jmen:

a) vyjadřující **povolání, zaměstnání**

- typ *-ary, -áry*: *Vinary, Bečváry, Štítary*
- typ *-áře*: *Hrnčíře, Lnáře, Rybáře*
- obojí: *Bečváry/Bečváře, Kravary/Kravaře, Psáry/Psáře, Vinary/Vinaře*
- typ *-níky*: *Bobrovníky, Kobylníky, Zlatníky*
- typ *-nice* z původního *-níky*: *Sokolnice* (← **Sokolníky*), *Zahradnice* (← **Zahradníky*)
- typ *-e*: *Rataje*
- některá kompozita: *Voděrady* („pečovatelé o dodávku vody“), *Kladeruby/Kladoruby* („dřevorubci“), *Koloděje* („koláři“)

b) vyjadřující **sociální stav a postavení**

- typ *-i*: *Zahradníci, Mlatci* (ojedinělé)
- typ *-y*: *Dušníky* („poddaní církevní vrchnosti“), *Sluhy, Žebráky*

B. neživotný objekt

MJ přímo pojmenovávají to, po čem se ptá pojmenovací motiv „co tam je“: *Buk, Dub, Hora, Skála, Vrchy, Voda, Hlína, Písek, Klášter, Obora, Pole, Most.*

III. VZTAHOVÝ MODEL „JAKÝ, JACÍ“, „ZA JAKÝCH OKOLNOSTÍ“

A. životný objekt

Jména tohoto typu poukazují na ironicky působící vlastnosti zakladatelů nebo obyvatel osídleného místa. Vznikají tzv. ironizující, přezdívková obyvatelská jména: např. *Bosonohy* = lidé, kteří jsou tak chudí, že musejí chodit bez bot, *Hrdlořezy* = lidé s ukrutnou, divokou povahou. Slovtvorně se jedná o složeniny, kompozita. Jména se dále mohou dělit podle slovnědruhové platnosti svých komponentů, např.

- subst. + sloveso *Hřibojedy, Hrachlusky, Tatobity* (tat „zloděj“)
- adj. + subst. *Bosonohy, Holohlavy*
- sloveso + subst. *Neznabohy*
- čísl. + subst. *Pětipsy, Všechlapy*
- a další (s. 42)

Tento typ tvoření MJ fungoval v češtině do konce 15. století, dodnes se tímto způsobem tvoří přezdívky obcí a přezdívky osob (*valibuk, lamželezo*), a to hlavně v nářečích.

B. neživotný objekt

MJ tohoto typu pojmenovávají neživý objekt na základě nějaké výrazné a charakteristické vlastnosti. Tato vlastnost bývá nejčastěji vyjádřena

adjektivem, a to ve tvaru složeném i jmenném, popř. i substantivem, odvozeným od takového adjektiva:

- neodvozená adj. *Dlouhé, Mokrá, Lysá*
- odvozená adj.
  - typ -á: *Dubá, Tisá*
  - typ -ová, -ové, -ový: *Buková, Lipová, Jedlové, Bukový*
  - typ -ná, -né, -ný: *Kamenná, Hlinné, Rohozný*
  - typ jmenných tvarů adj.: *Blatno, Lipno, Opočno*, ve starší době i např. *Chvojen*; fem. dnes neexistují
- substantivizovaná adj. *Telnice, Olešnice* (často názvy řek), *Bukovec, Bystřec* (časté názvy potoků), *Kamenec, Bzenec*

C. „za jakých okolností“

Specifická skupina MJ, které podávají informace o fázi zakládání sídla, tj. o okolnostech jeho založení. Tyto informace mají velký význam pro hospodářské a sociální dějiny, studium dobývání kulturní půdy a komunikací, právních vztahů apod. Vybrané typy:

- a. okolnosti způsobu dobývání půdy prozrazují MJ *Žďár, Zhoř, Polom, Poruba, Pohořelá*
- b. právní okolnosti: *Soudná, Losín, Losiny* (o místa se vedl soudní spor, byla vybrána losem), zvýhodňující okolnosti *Lhota*
- c. způsob vymezení hranic *Újezd, Ochoz*
- d. poukaz na ne/úspěšnost: *Bída, Hladov*, popř. *Rozkoš, Veselí* - „reklamní lákání“

- e. poukaz na nebezpečí: *Pozorka, Lapač, Zuckmantel-Cukmantl*
(*Zlaté Hory*)

IV. VZTAHOVÝ MODEL „ČÍ“

Privlastnění, posesivita, je jedním z nejstarších a nejrozšířenějších pojmenovacích motivů, který se vyskytuje v toponymii patrně všech jazyků světa. Vyjadřuje fakt, že něco někomu patří, nebo může patřit.

A. životný objekt: „čí lidé“

1. **typ OJ = MJ:** *Myslík, Šach* - v č. řídký a neproduktivní, vyjadřuje, že člověk jménem *Myslík, Šach* se svými lidmi osídlili dané místo
2. **typ OJ v pl. = MJ:** *Diváky, Divoky, Kokory* - ves *Diváků, Divoků, Kokorů*, tj. lidí patřících k rodině, skupině, čeledi, vedené osobou se jménem *Divák, Divok, Kokora*. Pozůstatek najdeme v dnešním nářečním pojmenování: přišli *Bartáci*, tj. rodina Bartáková
3. **typ OJ + -(ov)ice:** *Jaroslavice, Milonice, Jarošovice* = ves lidí Jaroslavových, Miloňových, Jarošových. Typ je nejpočetnější nejen v češtině, ale i v polštině. Představuje důležitý zdroj pro studium nedoložených OJ: např. z MJ *Zaradice* se rekonstruuje nedoložené OJ *Zarad*, ale nesmí se tak dít mechanicky (*Dvakačovice*). Vnitřní členění tohoto typu je podle struktury OJ, které je základem OJ:
  - OJ je dvoučlenné, složené: *Jaroslavice* k *Jaroslav*, *Bohumilice* k *Bohumil*, *Ctidružice* k *Ctidruh*, *Sudoměřice* k *Sudomír*
  - OJ je zkrácenou, hypokoristickou nebo deminutivní podobu jiného (složeného) OJ: např. hypokoristika od zákl. *Boh-* (*Bohuslav, Bohumil*): *Bohunice, Bohuňovice-Bohuň, Bohušovice, Bohušice-Bohuš*, od zákl. *Mil-* (*Miloslav*):

Milatice-Milata, Miletice-Mileta, Milešovice-Mileš, Mitotice-Milota

- OJ je deapelativní: *Haluzice* - OJ *Haluz* z apel. *haluz*, pod. *Komárovice*

4. typ apelativní ozn. osoby + -(ov)ice: *Kralice, Biskupice, Opatovice, Popice, Popovice*

5. ojedinělý je v rámci posesivity typ OJ + -any: *Nemilany, Nemojany*
- OJ *Nemil, Nemoj*

B. neživotný objekt: „čí majetek“

1. OJ + přivlastňovací přípona -jъ

Přivlastňovací přípona *-jъ* představuje starý způsob vyjádření posesivity, který se dodnes v této podobě nezachoval. Patří sem MJ typu *Zbraslav, Kuřim, Mladeč* a na základě různých typů odvozovacích OJ se rozlišují opět podtypy:

- složená OJ: *Mysliboř, Soběhoř* „majetek *Myslivorův, Soběhorův*“
← **Myslivor+jъ, *Soběhor+jъ*, podobně *Jaroslav, Miroslav, Zbraslav*, v nichž se ale díky hláskovým změnám nijak sufix neprojevuje a jména mají stejnou podobu jako výchozí OJ.
- odvozená OJ: *Želeč* ← *Želek+jъ*, *Telč* ← *Teleč* ← *Telec+jъ*; *Kuřim, Kouřim* ← *Kuřim/Kouřim + -jъ*

2. OJ + -ov: nejčastější příponou, jíž se ve většině slov. jazyků vyjadřuje v MJ posesivní motiv. Odvozuje od OJ většiny typů, např.

- hypokoristika a deminutiva: *Bojanov, Hodoňov, Radkov, Vokov*
- jednoduchá OJ: *Komárov, Rohov, Sedlkov*
- OJ cizího původu: *Dětrichov, Heřmanov, Petrov*

3. **apelativum + -ov:** osoby světské nebo církevní vrchnosti *Opatov, Králov, Proboštov, Biskupov*
4. **OJ + -ín:** *Miletín, Milostín, Radotín, Vidonín*
6. **OJ + -ina:** ojedinělá *Všemina, Lutonina*
7. **OJ + -ka:** řídký *Bumbálka, Hubertuska*
8. **-ství:** řídký *Opatství, Biskupství*
9. **-ovec:** řídký *Albertovec, Pavlovec, Karlovec*
10. **-yně:** *Choryně, Ruzyně* - antroponymický základ je nejistý
11. **německá MJ** s posesivním motivem: *Varnsdorf* z pův. *Wernersdorf* „Vernerova ves“, *Kunštát* „Kunovo město“

C. honorifikující motiv

Vyvinul se z posesivního, ale spjatost s přivlastněním se vytrácela. Typickým využitím honorifikujícího motivu je pojmenování v souvislosti s politickou činností společnosti; taková MJ pak nemají dlouhého trvání: např. *Zlín* - v letech 1948-1990 *Gottwaldov*, častá jsou i jinde, např. slovenské *Telgárt* - v letech 1948-1990 *Švermovo* (na počest českého komunistického politika a účastníka SNP Jana Švermy), nyní opět *Telgárt*, ruské MJ *Brežněvsk, Petrohrad - Leningrad* (1924-1991). Mezi honorifikující MJ patří i v r. 1955 vzniklé MJ *Havířov*, které se však udrželo právě pro svou nepersonálnost. Je utvořeno frekventovaným způsobem pomocí sufixu *-ov* od základu *havíř*, slova regionálně živého, oproti terminologickému *horník* - *Horníkov. V té době existující apel. *baník* bylo vnuceno do jména klubu *Baník Ostrava*.

Honorifikující motiv se silně uplatňuje u pojmenování ulic, náměstí, organizací apod.

Vztahově modelová analýza u PJ

Vztahově modelová analýza není monograficky zpracovaná pro oikonymii celé ČR, avšak je aplikována na pomístní jména. Autorkou monografie *Tvoření PJ na Moravě a ve Slezsku* (Jinočany 1992) je J. Pleskalová, přičemž princip členění a závěry je možno aplikovat a vztáhnout i na PJ v Čechách. Stejně jako R. Šrámek na materiálu MJ, J. Pleskalová dělí PJ do čtyř základních skupin, které se dají vymezit otázkami „kde; odkud“, „kdo; co“, „jaký“ a „čí“. Jim odpovídají opět čtyři vztahové modely. Dále člení na tzv. strukturní modely, resp. strukturní typy, které představují konkrétní jazykovou realizaci tvorby jména pomocí jazykových prostředků.

1. VM A = poloha, umístění pojmenovaného objektu v terénu

Jde o nejužívanější motiv: většina PJ vyjadřuje nějakým způsobem polohu pojmenovaného objektu: *Za cestou, V krku, Na bačkoře, Prostřednica, U malého žlabu, Zavčelíní, Podmezek*. To, jakým způsobem jsou jména utvořena, je zohledněno v jednotlivých SM a ST. Tak např. PJ *Za cestou, Na bačkoře* patří do SM P+S (prepozice + substantivum), do ST Za+S, popř. Na+S, PJ *Zavčelíní, Podmezek* patří do SM dSd (tj. substantivum utv. prefixálně-konverzní způsob), do ST Za+S+-í, popř. ST Pod+S+-ek.

2. VM B = vyjádření pojmenovávaného objektu nebo jeho části v PJ.

Dílčí členění lze provést na základě sémantiky: terénní formy (*Břehy, Zmoly, Nivka, Struha, Studýnka*), rostlinstvo (*Hájek, Pařízek, Klokočí, Štěpnice*), živočišstvo (*Bažantnice, Kačina, Mrchovisko*), lidská díla (*Šibenice, Pastouška, Mašlata, Šraňke*).

3. VM C = podávají charakteristiku pojmenovaného objektu na základě různých vlastností, a to buď vlastností primárně v objektu obsažených, nebo těch, k nimž se vztahuje určitý děj: *Veselík, Přelomený*, metaforická a metonymická: *Lopata, Hlavy, Nohavice, Jelito, Ocas*,

*Rukáv, Himaláje, Kalvárie, Mrzák, Hampejzy, Čihadla, Zbytky,
Klučenina, Pekárna*

- 4. VM D** = vyjadřují posesivitu. Jde o velmi výrazný motivační znak a je obzvláště rozšířený na severní Moravě. PJ může být odvozeno od apelativního i od propriálního označení posesora: *Obec, Obecněk, Obecník, Kněžák, Děkanica, Cigárně* (m. č. vyhrazená pro táboření Cikánů), *Peňázovský, Hrabětsko, Ondřejovsko, Velká/Malá Karaska*.

Na základě kartografování výsledků (zanesení rozšíření jednotlivých typů PJ do mapy) dospěla J. Pleskalová k zajímavým výsledkům, že totiž rozšíření typů PJ souvisí s mimojazykovými faktory, zvláště s přírodními podmínkami a typu osídlení. Podle charakteru terénu lze Moravu a Slezsko rozdělit na tři typy krajinného reliéfu: (1) oblast západní poloviny Moravy, tj.

Českomoravská vrchovina, Brněnská vrchovina + další méně známé pahorkatiny, (2) nížinné oblasti jižní a střední Moravy, nížiny podél řek, tj. Dyjskosvratecký, Hornomoravský, Dolnomoravský úval, přechodný pás mezi oběma typy představuje severní až severovýchodní okrajová oblast Slezska, (3) výrazný areál představují hornaté území východní, severovýchodní Moravy a východní část Slezska (Moravskoslezské Beskydy, okraje Javorníků a Bílých Karpat. Závěry:

- v kopcovitých oblastech je převládajícím poj. motivem A (poloha), počet PJ typu B a C je taky hojný, ale není vyšší než A. Nejméně je zastoupen VM D;
- v nížinách převažují PJ typu B a C, tj. nepřevažuje A, D opět pouze okrajově;
- v hornatých oblastech s rozptýleným, nekompaktním osídlením je příznačný velký počet PJ typu D, vyj. posesivitu, místy (např. na vých. okraji Slezska) jde o zdaleka převažující typ.